

Sashalmi Endre¹

A zsarnokság (*tyiransztvo*) problematikája a dekabristák Pravoszláv Kátéjában és az orosz hatalomértelmezés mélyrétegei

Az orosz politikai gondolkodás
számos alapfogalma nem vagy nem egészen
szekularizált teológiai fogalom.
(Carl Schmitt után szabadon)

A dekabristákról általában

A dekabristák azok a liberális érzelmű orosz katonatisztek voltak, akik az 1810-es évektől az autokratikus politikai rendszer megváltoztatását célzó titkos összejövetelleket szerveztek, majd 1825 decemberében (innen az elnevezés: *gyekabr* – december) – kihasználva a cár, I. Sándor (1801–1825) november 19-ei halálát követő trónutódlás körüli bizonytalanságot – megkísérelték, hogy fegyveres fellépés útján valósítsák meg ez irányú elképzeléseiket. Simon Dixon (John Keep véleményét osztva) úgy definiálja a dekabristákat, hogy ők „sem tiszta intellektuelek, sem egyszerűen elégedetlen tisztek nem voltak, hanem sokkal inkább a kettő keverékének tekinthetők”.² Arról, hogy mik voltak a dekabristák elképzelései, e helyütt éppen csak érintőlegesen kívánok említést tenni, mivel bő történeti szakirodalom áll rendelkezésre arról a kérdéssel, hogy a dekabristák két ágának – az úgynevezett Északi Társaságnak és a Déli Társaságnak – milyen alkotmánytervezetei léteztek. Leegyszerűsítve a nézetkülönbségeket, azt mondhatjuk, hogy míg a Nyikita Muravjov vezette Északi Társaság liberális alkotmányos monarchiát akart, mégpedig egy laza föderatív struktúrában képzelve el a birodalmat (amit az USA alkotmánya inspirált), addig a Pavel Pesztyel vezette Déli Társaság (jakobinus ihletésű tervezete) a köztársasági államforma és egy erősen centralizált állam mellett foglalt állást, ahol kevesebb tere lett volna az egyéni

¹ Egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék. Kapcsolat: sashalmi.endre@pte.hu.

² Simon Dixon: *The modernisation of Russia 1676–1825*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 209.

szabadságjogoknak, mint a Muravjov által elképzelt modellben.³ A két különböző alkotmánytervezet⁴ is mutatja, hogy „a dekabrista mozgalom nem volt egységes”, a két csoport közt „alapvető ideológiai szakadék húzódott”.⁵ Megjegyzendő azonban, hogy ez a felosztás bizonyos szempontból leegyszerűsítő, minthogy az Északi Társaságban is voltak olyanok, akik a köztársasági államforma hívei voltak.⁶

Számunkra a Déli Társasághoz tartozó, sőt abban majd az események hatására vezető szerepet játszó Szergej Muravjov-Aposztol személye fontos, akit az itt elemzendő káté szerzőjének tekinthetünk. A Déli Társaság központja Tulcsin volt, ahol Pesztyel állomásozott, de két másik városban is kialakult egy-egy dekabrista szervezet, amelyek közül a Muravjov-Aposztol vezetése alatt álló, Vaszilkovban működő kör tett szert egyre nagyobb jelentőségre – olyannyira, hogy létszámában túlnőtte magát a központot is, később pedig fontos szerepet játszott a felkelés idején.⁷

A *Pravoszláv Káté* (*Pravoszlavnij katyehizisz*) modelljéül a vele szinte teljesen azonos terjedelmű (és szintén a káté formáját követő) *Kíváncsiskodó beszélgetés* (*Ljubopitnij razgovor*) című írás szolgált – ez utóbbi szerzője szintén az Északi Társaság vezetője, Nyikita Muravjov volt, aki 1822-ben elküldte azt Muravjov-Aposztolnak.⁸ A *Pravoszláv Káté* érdekessége abban rejlik, hogy Muravjov-Aposztol felolvastatta azt az általa vezetett ezrednek, amikor a cári hatalom ellen irányuló katonai akcióra igyekezett rábírní az altiszteket és az egyszerű sorkatonákat, amit megelőzött egy rövid *Buzdítás* (*Vozzvanyije*) a felkelésben szintén alapvető szerepet játszó Mihail Besztuzsev-Rjumin részéről, aki magának a káténak a megírásában is közreműködött.

A *Pravoszláv Káté* említése természetesen nem maradhatott ki a dekabristákkal foglalkozó munkákból, azonban mélyebb elemzés nem nagyon készült róla ez idáig, két általam ismert munka kivételével. Az egyik ilyen szerző Richard Stites, aki összehasonlította a *Pravoszláv Kátét* a mintájául szolgáló 1808-as liberális spanyol katonatisztek kátéjával – részletesen bemutatva egyúttal azt is, hogy az 1812-es spanyol alkotmányos kísérlet és annak későbbi sorsa mennyire nagy hatást gyakorolt a dekabrista mozgalomra.⁹ A másik egy 2017-ben megjelent

³ Dixon (1999): i. m. 208.

⁴ Pesztyel írása Rabow-Edling szerint nem annyira alkotmánytervezet volt, hanem instrukció egy majdan felálló ideiglenes kormányzat számára. Susanna Rabow-Edling: *The Decembrist movement and the Spanish Constitution of 1812. Historia Constitucional*, (2012), 13. 146.

⁵ Dixon (1999): i. m. 208. A két csoport kezdetben egy kört alkotott, de a nézetkülönbségek miatt végül két nagy táborra vált szét.

⁶ Rabow-Edling (2012): i. m. 146.

⁷ Uo. 146.

⁸ I. V. Karacuba [И. В. Карацуба]: *Православный Катехизис декабриста С.И. Муравьева-Апостола* (2017. szeptember 12.). Link a felhasznált irodalomban.

⁹ Richard Stites: *Decembrists with a Spanish accent. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12. (2011), 1. 5–23; Richard Stites: *The four horsemen: Riding to liberty in post-Napoleonic Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 240–243, 307–310.

orosz nyelvű munka, amely a *Pravoszláv Káté* orosz nyelvű historiográfiájának kritikai áttekintését összekapcsolta a *Buzdítás* értelmezésével, továbbá elvégezte az ezekben szereplő bibliai ígehelyek azonosítását is.¹⁰

Az általam lefordított, teljes egészében közölt két forrás, a *Pravoszláv Káté* és a *Buzdítás* kapcsán egy olyan aspektusra szeretném felhívni a figyelmet jelen írásban, amely eddig nem kapott figyelmet, de amely az orosz hatalom-felfogás mélyrétegei felé vezet vissza bennünket. Ezt megelőzően viszont szükséges az 1825-ös felkeléshez vezető események felvázolása is, hogy lássuk, miként jutunk el a káté megírásához és annak felolvasásához. Magának a dekabrista felkelés kirobbanásának közvetlen előzményeit azonban nem érthetjük meg az orosz trónutódlás 19. századra áthúzódó problematikája nélkül.

Az 1825-ös trónutódlási krízis és a dekabrista felkelés

Az orosz trónutódlás bizonytalanságát a 18. század folyamán Nagy Péter 1722-es trónöröklésről szóló rendelete okozta, amelynek szelleme kihatással volt az 1825-ös trónutódlási krízisre is. A Péter által hozott szabályozás szerint ugyanis a trónt bárki örökölhette, akit az uralkodó arra alkalmasnak tartott: tehát (elvileg) felülírva a vér elvét, a mindenkori uralkodó kizárólagos jogává tette az örökös meghatározását.¹¹ Az utódlást azonban Péter halála után valójában a hatalmi elit egyes csoportjai döntötték el, mégpedig a szentpétervári gárdaezredek segítségével. Az orosz történelemben hagyományosan az 1725–1762 közti időszakot nevezik a „palotaforradalmak” korszakának, de semmi nem indokolja, hogy I. Pál (1796–1801) meggyilkolását vagy éppen a dekabrista felkelést kizárjuk a palotaforradalmak kérdésköréből.¹² Bár 1825-ben kétségtelenül újdonság volt az, hogy a gárdaezredek nyíltan cselekedtek, a dekabristák pedig az orosz társadalmi és politikai berendezkedés gyökeres átalakítását tűzték ki célul:¹³ azaz a dekabristák nem pusztán uralkodóváltást akartak, mint a 18. századi palotaforradalmak.

1797-ben I. Pál a koronázása alkalmával törvényt hozott a trónöröklésről, amelynek szövegét felolvasta a ceremónia végén, majd azt egy ezüsttokban a moszkvai Uszpenszkij-székesegyház oltárára helyezte.¹⁴ Pál az öröklési törvényt a Péter utáni

¹⁰ Karacuba (2017): i. m.

¹¹ Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 89.

¹² Erre részletesen lásd Bodnár Erzsébet: *Oroszország a 18–19. században*. Budapest, Hungarovox, 2000. 11–27.

¹³ David Saunders: *Russia in the age of reaction and reform 1801–1881*. London, Longman, 1992. 113.

¹⁴ Richard S. Wortman: *Scenarios of power: Myth and ceremony in Russian monarchy from Peter the Great to Death of Nicholas I*. Princeton (US-NJ), Princeton University Press, 1995. 176–177.

időszak áthúzódo problémáját akarta megszüntetni, amiről a törvény szövege így nyilatkozott: „Lefektetvén az öröklés szabályait (*pravila*), kötelességünk megmagyarázni azok okait: Hogy az Állam ne legyen Örökös nélkül. Hogy az Örökös mindig maga a törvény által legyen megállapítva. Hogy ne legyen a legkisebb kétely sem afelől, hogy ki örököljön.”¹⁵ Mielőtt a szöveg számunkra fontos részét röviden idézném, szükséges megjegyezni, hogy a törvény nemcsak a fent említett kihirdetése miatt volt különleges, hanem formai szempontból is: „olyan formát öltött, amelyre addig nem volt precedens Oroszországban”, Pál ugyanis egy korábbi családi megállapodást emelt törvényerőre, amit még 1788-ban, a feleségével kötött.¹⁶ Világosan mutatja az aktus magánjogi jellegét, hogy az iraton nem egy, hanem két aláírás (Pál, Marija) áll, „amit az uralkodó akarata ruházott fel közjogi érvénnyel”.¹⁷ Az 1788-as dátumot fel is tüntették a szöveg végén, a másik furcsaság pedig az, hogy az intulációban Pál magát *Örökösként (Naszlednyik)*¹⁸ említi, hiszen 1788-ban még valóban csak az volt. A későbbi események megértéséhez szükséges releváns rész így hangzik: „a Haza iránti szeretettől vezettetve Örökösnek választjuk ki (*izbirajem*) a természetjog alapján az én halálom, tehát Pál után, Nagyobbik Fiunkat, Sándort, utána pedig az Ő egész férfinemzedékét. Az ő férfinemzedékének kihalása után pedig az én Második Fiamra száll át az öröklés, amelyben annak megfelelően kell következnie, ahogy azt az Idősebb Fiam nemzedékéről mondtam, és így tovább abban az esetben is, ha Nekem több Fiam lenne: ez [az öröklési rend] pedig az elsőszülöttség.”¹⁹

A szabályozás másik furcsasága, hogy 1788-ban Pálnak még valóban csak két fia volt: az idősebb Sándoron kívül Konstantin; 1797-ben viszont már három, mivel 1796-ban megszületett Miklós – a későbbi I. Miklós (1825–1855), aki a dekabrista felkelés felszámolója lett –, ezt azonban kifejezetten nem említette a forrás! A törvény ugyanakkor nem tette a férfi primogenitúrát kizárólagossá, hanem az úgynevezett osztrák örökösödési rendszert vezette be: azaz nem zárta ki a nőket a trónöröklésből, de a nők csak férfiorökös hiányában következhetnek.²⁰

Az 1797-es törvény iránti tiszteletet azonban részben már maga Pál aláasta azzal, hogy uralkodásának utolsó két évében olyan szándékának adott hangot, miszerint örököszt fog kinevezni – ennek hátterében a legidősebb fiával, Sándorral való rossz viszonya állt.²¹ 1801-ben Sándor került a trónra, ami összhangban volt

¹⁵ Полное собрание законов Российской империи I. No. 17910, 1797. április 5. 588.

¹⁶ Wortman (1995): i. m. 177.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Полное собрание..., 587.

¹⁹ Полное собрание..., 587–588.

²⁰ Wortman (1995): i. m. 177.

²¹ Richard S. Wortman: The Russian imperial family as symbol. In Jane Burbank – David R. Ransel (szerk.): *Imperial Russia. New histories for the Empire*. Bloomington–Indianapolis (US-IN), Indiana University Press, 1998. 63–64.

ugyan Pál törvényével, csakhogy ő apja hatalmát államcsínnyel döntötte meg, amelynek során Pált – minden bizonnyal Sándor tudtával – likvidálták.²² I. Sándor a Téli Palotából kiadott manifesztumában tudatta trónra lépéséről az alattvalókat, és úgy nyilatkozott, hogy *öröklés révén (naszledsztvanno)* nyerte el a trónt, apja halálát pedig az alattvalók felé hivatalosan isteni elrendelés következményeként találta.²³

Végso soron a választ arra a kérdésre, hogy vajon az uralkodó kizárólagos akarata, vagy az 1797-es törvény-e az irányadó a trónutódlásban, I. Sándor adta meg azzal, hogy 1823-ban „belenyúlt” a Pál által megállapított öröklési rendbe.

1823-ban a gyermektelen Sándor – negligálva Pál törvényét – fiatalabb öccsét, Miklóst jelölte ki örökösének, noha a trón idősebbik öccsét, Konstantin nagyherceget, az úgynevezett Kongresszusi Lengyelország helytartóját illette.

A cár döntésének oka az volt, hogy Konstantin rangon aluli házasságot kötött (1820) egy katolikus lengyel grófnővel: Sándor szerint ugyanis ezzel Konstantin elvesztette az orosz trónhoz való jogát²⁴ – annak ellenére, hogy nem létezett olyan törvény, ami miatt ez kizáró ok lett volna a trón öröklésében.²⁵ Sándor Filaret moszkvai metropolitát bízta meg azzal, hogy készítse el a döntéséről szóló manifesztumot, aki meggyőzte Sándort, hogy a manifesztum aláírása után annak példányait helyezze el az Államtanácsban, a Szenátusban és a Szent Szinódusban.²⁶ Sándor ezt meg is tette, és Konstantin két lemondólevelének kíséretében letétbe helyezte a példányokat az említett intézményeknél, valamint a moszkvai Uszpenszkij-székesegyházban, ahol az uralkodókat koronázták, de a manifesztum tartalma haláláig titokban maradt.²⁷ Csak néhányan tudtak róla Filareten kívül, akik a cár legszűkebb környezetéhez tartoztak, köztük valószínűleg a későbbi I. Miklós is.²⁸

Az imént említett helyek jelzésértékűek, ugyanis a kormányzat és jog szentpétervári csúcsszervei mellett az egyház irányító testületére, valamint az Uszpenszkij-székesegyházra esett a választás, ahol Pál 1797-es törvénye pihent az oltáron, mint afféle szent relikvia. Jogi szempontból azonban volt a manifesztumnak egy szépséghibája: nevezetesen az, hogy mivel nem hirdették ki, nem bírt jogerővel.²⁹ Másrészt Konstantin sem tett nyilvános lemondónyilatkozatot.³⁰ Szentpétervár főkormányzója a Sándor halála utáni bizonytalan helyzetben ki is jelentette, hogy egy olyan manifesztum, amelyet nem hirdettek ki, nem bírhat jogerővel, S megjegyezte, hogy Sándor

²² Saunders (1992): i. m. 9.

²³ Wortman (1995): i. m. 194.

²⁴ Saunders (1992): i. m. 87.

²⁵ Wortman (1998): i. m. 64.

²⁶ Saunders (1992): i. m. 87.

²⁷ Uo. 87; Wortman (1995): i. m. 266.

²⁸ Wortman (1995): i. m. 266.

²⁹ Uo. 266.

³⁰ Uo. 64.

nevezett manifesztuma egyébként is ellentétben állt Pál 1797-es törvényével.³¹ Jelzésértékű tény tehát, hogy a manifesztum a törvényesség elvének érvényesítését, a joguralom kérdését vetette fel néhány kortárs számára. Mindez óhatatlanul felértékelte a közjogi vonatkozással bíró intézmények szerepét a Sándor halálával támadt bizonytalanságban. Oroszországban azonban nem volt olyan, a tradícióból eredő presztízzsel és jogkörrel rendelkező közjogi szerv, mint 1789 előtt Franciaországban a párizsi parlament (*parlement*),³² vagy másutt a rendi gyűlés, amely az uralkodói akarat ellen-súlyát képezhette volna akár az uralkodó életében, akár halála után, és állásfoglalása mérvadó lehetett volna a trónöröklés kérdésében. Funkciójából eredően a Szenátus lett volna hivatott erre, de az autokrácia lényege éppen abban állt, hogy az uralkodó hatalmát nem korlátozta semmiféle intézmény és tételes jog.³³ A 18. századi palotaforradalmaknak az volt a jellemzője, hogy „az összeesküvők nem álltak kapcsolatban olyan állami intézménnyel, amely cselekedetüknek törvényes jelleget kölcsönzött volna, vagy az állami szükségesség látszatát keltve a fellépésüket törvényesnek ismerte volna el”.³⁴ II. Katalin, aki férjét megpuccsolva került hatalomra 1762-ben, próbálkozott a Szenátus ilyen jellegű felhasználásával, de aztán mégsem élt vele.³⁵ A palotaforradalmakat pedig hivatalosan az isteni gondviseléssel igazolták.³⁶

Miklós szándéka kezdetben az volt, hogy elfoglalja a trónt, de Szentpétervár főkormányzójának már említett állásfoglalása először eltántorította ettől, és hűséget esküdött Konstantinnak, csakúgy, mint az állami hivatalnokok és a pétérvári gárdaezredek.³⁷ Mivel azonban Konstantin nem volt hajlandó elfoglalni a trónt, de publikusan nem is mondott le róla, az események szövevényes sodrában a dekabristák Északi Társasága úgy látta, hogy elérkezett a cselekvés ideje: meg kell ragadni a lehetőséget, ezért vezetőket választottak a felkelés irányítására, hogy megakadályozzák Miklós utódlását.³⁸ A dekabrista tisztek december 14-ét, az új uralkodónak, Miklósnak teendő hűségeskü napját jelölték ki a felkelés időpontjául. A tervezett felkelésről Miklóshoz eljutott hírek azonban arra készítették Miklóst, hogy cselekedjen. A Konstantin által neki megküldött lemondónyilatkozat birtokában december 13-án bemutatta a trónra lépéséről szóló nyilatkozatát az Államtanácsnak, amelyet az még akkor el is fogadott, majd felesküdt rá; másnap reggel a Szenátus, a Szent

³¹ Saunders (1992): i. m. 87.

³² Ez Franciaországban nem a rendi gyűlés megnevezése volt, hanem bíróságot jelentett, amely egyúttal a törvényhozásnak is konstitutív elemét képezte a király mellett.

³³ Sashalmi (2020): i. m. 48–49.

³⁴ Bodnár (2000): i. m. 24.

³⁵ Uo.

³⁶ Konstantin D. Bugrov: Moralism and monarchism: Visions of power in 18th-century Russia. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21. (2020), 2. 269–270.

³⁷ Wortman (1995): i. m. 266.

³⁸ Az események részleteit magyarul lásd Niederhauser Emiltől. Szvák Gyula – Niederhauser Emil: *A Romanovok*. Budapest, Pannonica, 2002. 206–208.

Szinódus és a hozzá lojális gárdaezredek vezetői is felesküdték Miklósrá.³⁹ Amikor december 14-én délelőtt a dekabrista tisztek vezette gárdaezredek egy része a Szenátus térre érkezett, hogy a Szenátus eskütételét megakadályozzák, és egy kiáltvány kihirdetésére kényszerítsék, amelynek alapján majd egy gyűlés véglegesíti az ország új politikai berendezkedését, már késő volt.⁴⁰ „Paradox módon a téren levő felkelt ezredek voltak az egyedüli védelmezői a trónöröklésről szóló törvény betűjének.”⁴¹

A dekabrista tisztek olyan utasítást adtak a katonáknak, hogy kiáltsák azt: „*Konsztantyin és konsztyitucija!*”⁴² Richard Stites szerint nem biztos, hogy városi legendának kell tartani a később lábra kapó véleményt, miszerint a katonák közül sokan azt hitték, hogy a *konsztyitucija* nem az alkotmányt jelenti, hanem Konstantin feleségét.⁴³ A gárda egy része tehát felsorakozott a téren, de igazából sem a felkelés vezetői, sem a felkelők ellen Miklós által odavezérelt egységek, sőt maga a cár sem tudták sokáig, hogy mit kezdenek a helyzettel, a főváros kíváncsi népe pedig csak kívülről állóként figyelte, hogy mi történik.⁴⁴ Miután nem tudták békés úton elvonulásra bírni a téren levő csapatokat, Miklós néhány óra után a tűzparancs mellett döntött, majd a letartóztatásokkal megkezdődött a szervezkedés felszámolása.

A fővárosban történt események híre két héttel később ért el a Déli Társasághoz, és ekkor tett szert kulcsszerepre Muravjov-Aposztol azt követően, hogy Pesztyelt már letartóztatták. Pesztyel kiválásával ő és Besztuzsev-Rjumin lettek a déli mozgalom logikus vezetői: Muravjov-Aposztol elhagyta állomáshelyét, hogy átvegye az irányítást, ennek során pedig híret vette, hogy ellene is letartóztatási parancsot adtak ki.⁴⁵ Maga mellé állítva egy egységet sikeresen visszatért Vaszilkovba, hogy onnan indítsák meg a felkelést: ennek során kapott jelentőséget a *Pravoszláv Káté* és a *Buzdítás*.⁴⁶

Az, hogy a *Pravoszláv Káté* szerzősége végső soron kit illet, ma már nehéz eldönteni, Muravjov-Aposztol és Besztuzsev-Rjumin a vallatások során ugyanis egymást menteni igyekezvén, kölcsönösen magukra vállalták a szerzőséget.⁴⁷ Stites szerint Muravjov-Aposztol december 30-án este egy valamikor korábban megírt szöveget reprodukált fejből Besztuzsev-Rjumin segítségével, mégpedig először francia nyelven, majd behívatva két tábori papot, ő és Besztuzsev-Rjumin diktálták le nekik a szöveget, immár oroszra fordítva.⁴⁸ Másnap délben Muravjov-Aposztol a kisváros főtemploma előtt felsorakoztatta csapatait, majd a templom papjával fel-

³⁹ Wortman (1995): i. m. 266–267.

⁴⁰ Szvák–Niederhauser (2002): i. m. 207.

⁴¹ Wortman (1995): i. m. 266.

⁴² Stites (2014): i. m. 292.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 290–292.

⁴⁵ Rabow-Edling (2012): i. m. 147.

⁴⁶ Karacuba (2017): i. m.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Stites (2014): i. m. 307.

olvastatta a kátét, azután, hogy Besztuzsev-Rjumin elmondta az általa írt *Buzdítást*.⁴⁹ A felkelés leverését követően mind Muravjov-Aposztol, mind Besztuzsev-Rjumin azon öt dekabrista vezető közt voltak, akiket 1826-ban akasztással kivégeztek.

A források

Buzdítás

„Isten megkönyörült Oroszországon – halált küldött a zsarnokunkra Krisztus, aki azt mondá: ne legyetek szolgálói embereknek, mert megváltattok a vérem által. A világ nem hallgatott e szent parancsra, és a bajok feneketlen mélységébe süllyedt. De szenvedéseink megérintették a Magasságost – most szabadságot és megváltást küld nekünk. Testvérek! Bánjuk meg hosszú szolgálai létünket, és esküdjünk, hogy nekünk csak egy királyunk legyen a Mennyben és a földön, Jézus Krisztus. Az orosz nép minden baja az önkényuralmi kormányzatból eredt. Ez azonban összeomlott.

A zsarnok halála által (*szmertuju tyirana*) fejezi ki Isten az ő akaratát, hogy rázzuk le magunkról a rabság béklyóját, mely ellentmond a keresztény törvénynek.

Mostantól Oroszország szabad. De mint az egyház igaz fiai, ne kövessünk el semmiféle gonosz tettet, és egymás közti viszálykodás nélkül olyan népi kormányzatot állítsunk fel, mely az isteni törvényen alapulva így hangzik: közületek az első szolgáljon majd nektek. Az orosz hadsereg helyre fogja állítani a keresztény törvényből merített népi kormányzatot, mely szent törvényen alapul. Semmiféle gaztett nem történik majd. Így legyen a mi hites népünk (*blagocsesztyivij narod nas*) békében és nyugalomban, és imádkozzék a Magasságoshoz, hogy mihamarabb véghezvigyük szent dolgunkat.

Az oltárok szolgálói pedig, akiket eddig szegénységben tartott és lenézett gonosz-hitű zsarnokunk (*zlocsesztyivim tyiranom*), imádkozzanak Istenhez értünk, akik teljes pompájában helyreállítjuk az Úr templomait.”

*Pravoszláv Káté*⁵⁰

„Az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében.”⁵¹

Kérdés: Mivégre teremttette Isten az embert?

Válasz: Azért, hogy higgyen benne, hogy szabad és boldog legyen.

Kérdés: Mit jelent hinni Istenben?

⁴⁹ Stites (2014): i. m. 240; Karacuba (2017): i. m.

⁵⁰ A forrásban szereplő bibliai részeket Muravjov-Aposztol a Biblia egyházi szláv fordításából vette, „részleges és nem következetes oroszosítással”. Karacuba (2017): i. m. Az egyes igehelyek – döntően Karacuba alapján történt – azonosításán túl, azonban terjedelmi okokból az eredeti bibliai változatokat nem közlöm. Ugyancsak mellőztem mindkét forrás esetében a betűhív átirást. A szó szerinti bibliai idézetek magyar fordításánál az archaikus nyelvezet miatt a Károli-bibliát használtam.

⁵¹ Ez az invokáció hiányzott mind a spanyol kátéből, mind a káté műfaját követő *Kíváncsiskodó beszélgetés*ből. Karacuba (2017): i. m.

Válasz: A mi Istenünk, Jézus Krisztus megváltásunkért jött le a földre, ránk hagyta az ő szent evangéliumát. Istenben hinni annyit tesz, mint mindenben követni az igaz tanítását az abban lefektetett törvényeknek.

Kérdés: Mit jelent szabadnak és boldognak lenni?

Válasz: Szabadság nélkül nincs boldogság. Szent Pál apostol mondja: a vér árán lettetek megváltva, ne legyetek az embereknek szolgái (*rabi*).⁵²

Kérdés: Miért nem boldog az orosz nép és az orosz hadsereg?

Válasz: Azért, mert a cárok (*cari*)⁵³ ellopták tőlük a szabadságot.

Kérdés: Tehát a cárok Isten akarata ellen cselekszenek?

Válasz: Igen, persze. A mi Istenünk mondá: A legnagyobb köztetek legyen a szolgátok (*szluga*),⁵⁴ de a cárok csak zsarnokoskodnak (*tyiranyjajut*) a nép felett.

Kérdés: Kötelességünk-e engedelmeskedni a cároknak, ha ők Isten akarata ellen cselekszenek?

Válasz: Nem! Krisztus azt mondta: Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak;⁵⁵ az orosz nép és az orosz hadsereg éppen attól szenved, hogy aláveti magát a cároknak.

Kérdés: És mit parancsol a szent törvényünk, mit tegyen az orosz nép és az orosz hadsereg?

Válasz: Megbánni a hosszú szolgáló életet, és hadba szállni a zsarnokság és hitetlenség ellen (*protiv tyiransztva i nyecsesztija*) esküvést téve: legyen mindenki számára egyetlen király (*car*) a Mennyben és a földön – Jézus Krisztus.

Kérdés: Mi tarthat vissza ennek a szent hőstettnek a végrehajtásától?

Válasz: Semmi! Azok, akik ellene szegülnek ennek a szent hőstettnek, árulók, hitehagyottak (*bogoostupnyiki*), olyanok, akik eladták a lelküket a hitetlenségnek (*nyecsesztijju*), és jaj e képmutatóknak, mint eléri őket az isteni Utolsó Ítélet, mind e világban, mind a másvilágban.

Kérdés: Miként kell mindannyiunknak tiszta szívvel ellenállni?

Válasz: Fegyvert kell ragadni, és bátran követni azokat, akik az Úr nevében szólnak, emlékeztvén Megváltónk szavaira: Áldottak, akik éheznek és szomjúhozzák az igazságot (*pravdi*), mert ők megelégtettek;⁵⁶ és trónjától megfosztván a zsarnokság igazságtalanságát és hitetlenségét (*nyepravdu i nyecsesztije tyiransztva*), helyre kell állítani azt a kormányzatot (*pravlenyje*), amely az isteni törvénnyel összhangban van.

Kérdés: Milyen kormányzat az, amelyik összhangban van az isteni törvénnyel?

Válasz: Olyan, ahol nincsenek királyok/cárok (*nyet carej*). Isten mindannyiunkat egyenlőnek teremtett, leszállván a földre, az egyszerű népből választott apostolokat, nem pedig az előkelők és a királyok (*carej*) közül.

Kérdés: Tehát Isten nem szereti a királyokat/cárokat (*carej*)?

Válasz: Nem [szereti]! Megátkozta őket, mint a nép sanyargatóit, de Isten szereti az embereket. Mindenki, aki meg akarja ismerni, hogy mi Isten ítélete a királyokról (*o carjah*), olvassa el a Királyok könyvének 8. fejezetét:

⁵² Két különböző íghegy összevonása: Pál apostol levele a rómaiakhoz 5,9., illetve Pál apostol levele a korinthusbeliekhez I. 7,23.

⁵³ Az orosz *car* szót a kontextustól függően egyaránt lehet és kell *cárnak*, illetve *királynak* fordítani, vagy éppen mindkét megnevezés helyénvaló.

⁵⁴ Máté 23,11; Karacuba (2017): i. m.

⁵⁵ Máté 6,24; Karacuba (2017): i. m.

⁵⁶ Máté 5,17. Ez a szó szerinti átvétel azért különösen fontos számukra, mert ahogy Karacuba rámutat, ez a sor minden ortodox liturgia alkalmával elhangzik. Karacuba (2017): i. m.

Összegyűltek azért Izráel férfúi és elmentek Sámuelhez, és azt mondták neki: állíts fölénk királyt, aki ítélkezik rajtunk. Sámuelnek szemében csalárd volt e beszéd, és Sámuel imádkozott az Úrhoz. Mondta az Úr Sámuelnek: fogadd meg az emberek szavát, amit mondanak neked, mert nem téged gyaláztak, hanem engem. Én pedig nem uralkodom felettük. És add tudtukra a király jogát (*pravdu*). És Sámuel elmondta az Úr minden beszédét a népnek, amely királyt kért tőle. És mondta nekik, hogy a királynak ez lesz a joga (*pravda careva*): elveszi fiaitokat, elveszi leányaitokat, megadóztatja a földjeiteket, a szolgái lesztek. És egy napon feljajdul [a nép] a király miatt, akit magatok választottatok, és az Úr nem fog meghallgatni titeket, mert ti magatok választottatok magatoknak királyt.⁵⁷ Ennélfogva a királyok választása Isten akarata ellen való, mivel egyetlen királyunk kell, hogy legyen: Jézus Krisztus.

Kérdés: Tehát a királyoknak/cároknak tett eskü(vés) Isten ellen való?

Válasz: Igen, Isten ellen való. A királyok/cárok azért írnak elő kikényszerített esküket a nép számára, hogy elnyomhassák azt, nem hiába hívják segítségül az Úr nevét; pedig a mi urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus mondá: Én pedig azt mondom néktek, teljességgel ne esküdjete, ⁵⁸ mert minden embernek tett eskü ellenkezik Istennel, minthogy egyedül csak őt illeti meg.

Kérdés: Miért említik meg a királyokat/cárokat a templomokban?

Válasz: Az ő hitetlen parancsukból kifolyólag (*ot necsesztivogo prikazanyija*), a nép félrevezetésére,⁵⁹ és a királyi/cári nevek minduntalan ismétlésével megszentelténítik az istentiszteletet a Megváltó parancsa ellenére: az imádkozó nem beszél feleslegesen, mint a pogányok.⁶⁰

Kérdés: Akkor végül is mit kell tennie a Krisztus-szerető orosz hadseregnek?

Válasz: Szenvedő családjaik és szülőföldjük felszabadítására és a szent keresztény törvény teljesítésére, forró reménnyel imádkozva Istenhez, az igazság (*po pravgye*) védelmezőjéhez, ahhoz, aki megvédi mindazokat, akik erősen bíznak benne, mindannyiunknak együtt kell a zsarnokság ellen (*protiv tyiransztva*) támadnunk, és visszaállítani a hitet és a szabadságot Oroszországban.

Aki pedig nem tart velünk, arra, mint az áruló Júdásra, sújtson le a kiközösítés átka. Ámen.”

A zsarnokság fogalma a két forrásban és az orosz kultúra mélyrétegei

Ludmilla Trigós ekképpen foglalta össze a dekabristák északi és déli csoportja közti különbséget a politikai válság megoldásának módját illetően: „Míg

⁵⁷ Sámuel I. 8,4–18 a forrása.

⁵⁸ Máté 5,34; Karacuba (2017): i. m.

⁵⁹ Ragyiscsevnél hasonló gondolat fogalmazódott meg az 1780-a években *A szabadság* című ódájában: „A cári hatalom a hitet védelmezi, | A cári hatamat pedig a hit erősíti. | Szövetségben nyomják el a társadalmat. | Az egyik az észre igyekszik bilincset tenni, | A másik, a szabadságot eltörölni, | Míközben a közjóra hivatkoznak.” Alekszandr Nyikolajevics Ragyiscsev [Александр Николаевич Радищев]: *Избранные философские сочинения*. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1949. 425, 10. strófa.

⁶⁰ Máté 6,12.

a lázadók északon a csapatok Konstantin iránt érzett szimpátiájára apelláltak Miklóssal szemben [és tegyük hozzá: bár gyökeres politikai változást akarva, de az öröklési törvényt is védelmezték], addig a déli felkelők a vallási szimbólumokat manipulálták, hogy támogatást szerezzenek.”⁶¹ A két forrással az volt a célja a déli felkelés vezetőinek, hogy az „Isten-cár-tiszt hierarchiából” (tegyük hozzá a sorkatonákat is) kiiktassák a cárt – valóban, a cári hatalom szakralitásának, ezen keresztül pedig magának a cári hatalom létének a megkérdőjelezése állt az érvelés középpontjában,⁶² hogy igazolják az aktív ellenállást. Ez azonban igen merész kísérlet volt ott, ahol a cárt „Isten képmásának”, ikonjának (*obraz Boga*) tartották.⁶³ A káté kérdéseinek pedig szinte mindegyike kimerítette a felségárulás büntetét.⁶⁴

A fő történeti probléma számomra a források kapcsán nem egyszerűen a zsarnok elleni fellépés vallási értelmezése – ami evidens a szövegek elolvasása után –, hanem a zsarnokságnak az orosz hatalomfelfogás azon mélyrétegébe való beágyazottsága, amelynek gyökerei a 16. századra mennek vissza. A probléma kulcsa pedig alapvetően a *Pravoszláv Káté* ezen részében van kódolva: „Áldottak, akik éheznek és szomjúhozzák az igazságot (*pravdi*), mert ők megelégtettek; és trónjától megfosztván a *zsarnokság igazságtalanságát és hitetlenségét* (*nyepravdu i nyecsesztyije tyiransztva*) helyre kell állítani azt a kormányzatot, amely az isteni törvénnyel összhangban van.”

Amint arra egy korábbi lábjegyzetben utaltam Karacuba nyomán, az első sor *állandó eleme az ortodox liturgiának*, és éppen ez az, ami különleges jelentőséget adott neki, minthogy *minden hívő számára ismert volt*. Ez utóbbi megfontolás vezette Muravjov-Aposztolt abban is, hogy a kátében a bibliai idézeteket a Biblia egyházi szláv fordításából vegye („részleges és nem következetes oroszosítással”), és nem a Biblia 1819-ben publikált orosz változatából, hogy azok ismerősek legyenek a katonáknak.⁶⁵

Mindez átvezet bennünket a *pravda* szó szemantikájához, ami elengedhetetlen annak megértéséhez, hogy a *nyepravda* és a *nyecsesztyije* – ahogy arra a következőkben igyekszem rámutatni – igazából *nem a zsarnokság két különböző kategóriája, hanem szinonimák*. Nem véletlen került a *pravda* szót tartalmazó, imént említett állandó liturgiai sor mellé az az igehely (az idézet második sorában), amelynek szókapcsolata Pál apostol szavait veszi alapul

⁶¹ Ludmilla A. Trigoss: *The Decembrist myth in Russian culture*. New York, Palgrave-MacMillan, 2009. XVIII.

⁶² Karacuba (2017): i. m.

⁶³ Az orosz *obraz* szó az ikon (*ikona*) szinonimája is egyben.

⁶⁴ Stites (2014): i. m. 292.

⁶⁵ Karacuba (2017): i. m.

(*nyecsesztyije i nyepravdu cselovekov*),⁶⁶ kicserélve a kifejezésben a „emberek” szót a zsarnokságra.

A *pravda* különleges szó az oroszban, egyike azoknak, amelyeket Richard Wortman „karizmatikus szavaknak” nevez. Wortman olyan szavakra alkalmazza a karizmatikus jelzőt, amelyek kvázi szakrális, transzcendens jelleget hordoznak, „a tekintély aurája lengi körül” őket, és az orosz politikai és eszmetörténeti retorika integráns részét képezik.⁶⁷ Ugyanakkor a *pravda* jelentéstartalmát – amint azt az alábbi magyarázat is mutatja – lehetetlen magyarul vagy más nyelven visszaadni egy szóval, és igen nehéz még körülírni is az orosz nyelvet és kultúrát behatóan nem ismerők számára. A *pravda* ugyanis jelentheti, és jelentette már a 19. században, sőt jóval azelőtt is, valamely dolog, állítás vagy személy *valós, igaz voltát* – nem véletlen volt a Szovjetunió idején a kommunista párt országos napilapjának neve *Pravda*. Ebben az értelemben a *pravda* a morális konnotációval is bíró orosz *isztjina* szó szinonimája. Ezenkívül azonban *jogi értelemben vett igazság* (azaz *pravoszugyije*, szó szerint: *igaz ítélet*) vagy éppen általános értelemben vett *igazságosság* (azaz *spravedlivosztyi*) jelentéssel is bír(t) a *pravda*.⁶⁸

Igen találóan jellemzi a helyzetet Wortman, akit érdemes hosszabban idézni, mert jól rámutat a *pravda* jelen szövegben betöltött jelentéseire is.

„Valójában a szó jelentésének határai képlekenyek és változók, alkalmazkodva a beszélő szükségleteihez, hogy jogi, filozófiai, politikai, sőt teológiai súlyt kölcsönözzenek egy adott nézetnek, és fennköltséget adjanak neki. Ilyeténképpen a *pravda* a tökéletes karizmatikus szó: homályos jelentései bármilyen jellegű felsőbb hatalomhoz fűződő asszociációkat biztosítanak bármely alkalommal, szakrális vonatkozásokat keltve a szó használója számára.”⁶⁹

A másik lényeges elem a *Buzdítás* és a *Pravoszláv Káté* értelmezésénél nem más, mint az, hogy a 16. századtól a *pravda* és a *vera*, tehát az *igazság(osság)* és a *hit* elválaszthatatlanul összekapcsolódtak. Ahogy arra Szvák Gyula is rámutatott: „a tradicionális pravoszláv felfogás a *pravda* és a *vera* egységét, a *pravda* vallási lényegét hangsúlyozta.”⁷⁰ Tegyük hozzá, hogy ezt az asszociációt nem utolsósorban maga a szavak közti áthallás is táplálta: *pravda* – *pravoszláv* (*igazhitű*).

⁶⁶ „Mert nyilván van az Istennek haragja az emberek minden *hitetlensége és hamissága* ellen, kik az igazságot hamissággal feltartóztatják.” Pál apostol levele a rómaiakhoz 1,18; Karacuba (2017): i. m.

⁶⁷ Richard S. Wortman: *The power of language and rhetoric in Russian political history: Charismatic words from the 18th to the 21st centuries*. London – New York, Bloomsbury, 2018. 2–3. A kérdésre részletesen lásd Wortman könyvének ismertetését tőlem: Sashalmi Endre: Richard S. Wortman: A nyelv és retorika hatalma az orosz politikatörténetben. *Klíó*, 22. (2018), 2. 51–55.

⁶⁸ Wortman (2018): i. m. 133.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Szvák Gyula [Дюла Свак]: *Опыт микроисториографии*. Москва, Аквилон, 2019. 38–39.

Most pedig nézzünk az imént elmondottakra egy 16. század elejéről vett példát attól a szerzőtől, aki a *pravda-vera* reláció propagálásában kulcsszerepet játszott, és vizsgáljuk meg, hogy mit ír a gonosz uralkodóról – akire ugyan nem a *tyiran* szót használja, az ugyanis akkor még ismeretlen volt Oroszországban, de megközelítése azonos. Arról a Jozsif Volockij apátról van szó, aki kulcsszerepet játszott a cári autokrácia ideológiájának megalapozásában, és aki 1514-ben ezt írta a novgorodi eretnekek elleni nagy hatású munkájában:

„De ha olyan cár uralkodik az emberek felett, akin magán is gonosz szenvedélyek és bűnök, kapzsiság és harag, csalárdság és *igazságtalanság* (*nyepravdu*), gőg és düh, és *ami mindennél rosszabb, hitetlenség* (*nyeverije*)⁷¹ és *istenkároklás* uralkodik, az ilyen cár nem Isten szolgája, hanem ördög (*gyavol*), és nem cár, hanem sanyargató (*mucsityel*). És az ilyen cárt a csalárdsága okán Jézus Krisztus a mi urunk nem cárnak hívja, hanem rókának [...] A három ifjú, nemcsak, hogy nem engedelmeskedett Nabukodonozor cár parancsának, hanem törvénytelen ellenségnek és elvetemült *hitehagyottak* (*otstupnyika*) nevezte, aki gonoszabb, mint az egész világ. Az ilyen cárnak vagy fejedelemnek pedig ne engedelmeskedj, aki *hitetlenségre/tisztátalanságra* (*nyecsesztyije*) és csalárdságra akar rávenni, még ha kínoz is, még ha halállal fenyeget is. Erről tanúskodnak a próféták és az apostolok és az összes *vértanú* (*mucsenyiki*), akiket a *hitetlen/tisztátalan cárok* (*nyecsesztyivije cari*) megöltek, mert a parancsuknak nem engedelmeskedtek. Ilyen módon kell tehát szolgálni a cárokat és fejedelmeket.”⁷²

A gonosz uralkodó valódi ismérve tehát a széles értelemben vett és nem definiált *hitetlenség*, amit a *nyeverije* és a vele szinonim a *nyecsesztyije* (*hitetlenség, tisztátalanság*) fejez ki, és ami nyilvánvalóan nem más, mint az ortodoxia igazságától való eltávolodás, illetve annak hiánya – csakis ez utóbbi értelemben lehetett ugyanis az Újbabiloni Birodalom uralkodója, Nabukodonozor *tisztátalan* és egyben *apostata* is. Nem véletlenül szerepel a kátében ez a megfogalmazás: „Azok, akik ellene szegülnek ennek a szent hőstettnek, árulók, *hitehagyottak* (*bogootsztupnyiki*), olyanok, akik eladták a lelküket a *hitetlenségnek* (*nyecsesztyiju*)”, tehát eltávolodtak az ortodox hittől.

Továbbá a kátében található, „zsarnokság és hitetlenség ellen” (*protyiv tyiransztva i nyecsesztyija*) megfogalmazás is igazából megint csak egyazon dologra utal: arra, hogy a *zsarnokság* azonos a *hitetlenséggel*. Ugyanezt láthatjuk továbbá a *Buzdításban* szereplő „hites nép” és „gonoszhitű zsarnok” szembeállításban, ahol pedig a „gonoszhitű zsarnok” kifejezés valójában tautológia.

Egyetlen dolog szorul még magyarázatra, ez pedig a „gonosz uralkodó” megnevezése, illetve annak változása. A „gonosz uralkodó” Volockijnál alkalmazott megnevezése a *mucsityel*, ennek pedig legpontosabb jelentése a „mártírcsináló”

⁷¹ A *vera* szóból képezve.

⁷² Jozsif Volockij [Иосиф Волоцкий]: *Просветитель*. Казань, Типо-литография Императорскаго Университета, 1896. 287.

lenne, amit az általa adott példán kívül a mártír elnevezése, a *mucsenyik* is alátámaszt. Mikor és miért történt meg a „gonosz uralkodó” általános megnevezésének változása *mucsityel*-ről *tyiranra*, azaz zsarnokra?

A *tyiran* szó már feltűnik a 17. század elején az orosz forrásokban, de tartalma továbbra is kizárólagosan vallási jellegű maradt.⁷³ Jogi színezetet a 18. században nyert a *tyiran*, legfőképpen nyugati munkák fordításának hatására, és maga a szó is a 18. század második felében válik általánossá a politikai irodalomban – éppen a fordításoknak köszönhetően. Sokatmondó azonban, hogy számos esetben még a nyugati eszméket jól ismerő értelmiségiek, mint például Ragyiscsev is, a *mucsityelsztvo* szót használta a *Szabadság* című ódájában a zsarnokságra az 1780-as években.⁷⁴ A dekabrista irodalomban aztán természetesen általános lett a *tyiran*, *tyiransztvo* jogi értelemben is, de éppen a *Pravoszláv Káté* mutatja, a zsarnok(ság) vallási determinációját.

Amikor még jóval a felkelés kitörése előtt Muravjov-Aposztol arról vitatkozott egyik dekabrista társával 1825 szeptemberében, hogy mennyit tudassanak az egyszerű katonákkal a dekabristák valódi céljairól, akkor Muravjov-Aposztol így nyilatkozott: „a köztársasági kormányzat, a rendek egyenlősége olyan lenne számukra, mint egy talányos szfinx”, amire rácsodálkoznak, de semmit nem értenének belőle.⁷⁵ Az alkotmányos eszmék helyett tehát a vallásra kell apellálni, mert „a vallás lesz mindig az emberi szív erős mozgatója”, és ez készítheti az orosz népet arra a hőstetre, amely majd kezükbe adja a „*sanyargató koronáját*” (*mucsenyicseszkij venyec*).⁷⁶ A kátében ugyan a *tyiran* lett a gonosz uralkodó megnevezése, de a tartalom a régi maradt.

Mindazonáltal egyetértek Karacubával, hogy a káté alapvetően szembemegy a pravoszláv tradíciókkal: „A hit és a szabadság gyakorlati cselekvésben való egyesítése, ami az egyik legfontosabb Muravjov-Aposztol gondolatai közül, egyben a leginkább szokatlan is a pravoszláv egyházi tradíció nézőpontjából.”⁷⁷ Ez a hagyomány ugyanis alapvetően elvetette a gonosz uralkodó ellen való lázadást, a neki való aktív ellenállást⁷⁸ – ilyen legfeljebb a hivatalos egyházon kívül, olyan üldözött vallási kisebbségekben jelentkezett, mint amilyenek az óhitűek egyes csoportjai voltak.

⁷³ V. V. Valdenberg [В. Е. Вальденберг]: Понятие о тиране в древнерусской литературе в сравнении с западной. In *Известия отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, Академия наук, 1926. 214–236.

⁷⁴ Ragyiscsev (1949): i. m. 435, 42. strófa.

⁷⁵ Karacuba (2017): i. m.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Erre röviden lásd Sashalmi (2020): i. m. 45, 46, 109.

Felhasznált irodalom

Források

Biblia. Online: <http://biblia.biblia.hu/read.php>

Полное собрание законов Российской империи I. No. 17910, 1797. április 5.

Православный катихизис, Воззвание. In I. V. Karacuba [И. В. Карацуба]: *Православный Катехизис декабриста С.И. Муравьева-Апостола* (2017. szeptember 12.). Online: <https://bit.ly/3cRLTK2>

Ragyiscsev, Alekszandr Nyikolajevics [Александр Николаевич Радищев]: *Избранные философские сочинения*. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1949. Online: <http://books.e-heritage.ru/book/10083809>

Volockij, Joszif [Иосиф Волоцкий]: *Просветитель*. Казань, Типо-литография Императорского Университета, 1896. Online: <https://bit.ly/3oSi5PV>

Szakirodalom

Bodnár Erzsébet: *Oroszország a 18–19. században*. Budapest, Hungarovox, 2000.

Bugrov, Konstantin D.: Moralism and monarchism: Visions of power in 18th-century Russia. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21. (2020), 2. 267–292. Online: <https://doi.org/10.1353/kri.2020.0027>

Dixon, Simon: *The modernisation of Russia 1676–1825*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818585>

Karacuba, I. V. [И. В. Карацуба]: *Православный Катехизис декабриста С.И. Муравьева-Апостола* (2017. szeptember 12.). Online: <https://bit.ly/3cRLTK2>

Rabow-Edling, Susanna: The Decembrist movement and the Spanish Constitution of 1812. *Historia Constitucional*, (2012), 13. 143–161. Online: www.redalyc.org/pdf/2590/259027585007.pdf

Sashalmi Endre: Richard S. Wortman: A nyelv és retorika hatalma az orosz politikatörténetben. *Klió*, 22. (2018), 2. 51–55.

Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. Online: <https://bit.ly/3tq7IL9>

Saunders, David: *Russia in the age of reaction and reform 1801–1881*. London, Longman, 1992.

Stites, Richard: Decembrists with a Spanish accent. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12. (2011), 1. 5–23. Online: www.muse.jhu.edu/article/411658

Stites, Richard: *The four horsemen: Riding to liberty in post-Napoleonic Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2014.

Szvák Gyula [Дюла Свак]: *Опыт микроисториографии*. Москва, Аквилон, 2019.

Szvák Gyula – Niederhauser Emil: *A Romanovok*. Budapest, Pannonica, 2002.

Trigos, Ludmilla A.: *The Decembrist myth in Russian culture*. New York, Palgrave-MacMillan, 2009. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230104716>

Valdenberg, V. J. [В. Е. Вальденберг]: Понятие о тиране в древнерусской литературе в сравнении с западной. In *Известия отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, Академия наук, 1926. 214–236.

Wortman, Richard S.: *Scenarios of power: Myth and ceremony in Russian monarchy from Peter the Great to death of Nicholas I*. Princeton (US-NJ), Princeton University Press, 1995.

Wortman, Richard S.: The Russian imperial family as symbol. In Jane Burbank – David L. Ransel (szerk.): *Imperial Russia. New histories for the empire*. Bloomington–Indianapolis (US-IN), Indiana University Press, 1998. 60–86.

Wortman, Richard S.: *The power of language and rhetoric in Russian political history: Charismatic words from the 18th to the 21st centuries*. London – New York, Bloomsbury, 2018. Online: <https://doi.org/10.1353/imp.2018.0103>